

Barbara Chmielewska

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PB

WPLYW CEN I DOPLAT BEZPOŚREDNICH NA POZIOM DOCHODÓW GOSPODARSTW ROLNYCH PO AKCESJI POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

1. Wstęp

Integracja Polski z UE miała wpływ na kształtowanie sytuacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Podstawowe znaczenie miało objęcie Polski wspólną polityką rolną (WPR), która jest zintegrowanym systemem pomocy dla rolnictwa we wszystkich krajach Unii Europejskiej. WPR stymuluje wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich oraz pomaga producentom rolnym w dostosowywaniu się do zmieniających się potrzeb społeczeństwa, pełni istotną funkcję w stabilizacji poszczególnych rynków poprzez podtrzymywanie cen rynkowych i stosowanie ograniczeń ilościowych w produkcji, wspiera dochody rolników, m.in. poprzez dopłaty bezpośrednie.

Celem opracowania było ukazanie roli cen oraz znaczenia dopłat bezpośrednich w kształtowaniu dochodów rodzin rolniczych w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej. Szczególną uwagę zwrócono na wpływ dopłat bezpośrednich, gdyż stanowiły one nowy element w strukturze dochodów gospodarstw rolnych, wynikający z integracji Polski z UE.

Podstawowy materiał empiryczny dla przeprowadzonej analizy stanowiły dane statystyki masowej GUS, wyniki badań budżetów gospodarstw domowych, dane FADN oraz IERiGŻ-PIB.

2. Podstawowe czynniki kształtujące poziom i strukturę dochodów rodzin

Sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolniczych zależy od wielu czynników. W literaturze przedmiotu wskazuje się na: potencjał produkcyjny gospodarstwa, jego położenie, zwłaszcza względem rynków zbytu i rynków pracy, oraz stopień zorganizowania producentów na rynku rolnym [Zegar, Gruda, 2000, s. 7], a także czyn-

niki losowe, jak pogoda, różne fazy „cyklu świńskiego”, koniunktura lub jej brak [Józwiak, 2007, s. 1], czy wręcz przynależność rolnictwa do sektora, który na tle innych sektorów ponosi w procesie rozwoju gospodarczego relatywnie większe straty, a czerpie mniejsze korzyści [Heady, 1962, s. 315 za: Zegar, Gruda, 2000, s. 6].

Duże znaczenie mają także czynniki demograficzne, jak liczba osób w rodzinie i struktura wieku, społeczne, zwłaszcza poziom wykształcenia członków gospodarstwa domowego, oraz zawodowe, na które składa się przede wszystkim pozycja na rynku pracy, głównie kierownika, ale także pozostałych dorosłych domowników, co determinuje źródła ich utrzymania. Wszystkie te czynniki są ze sobą ściśle związane. J.S. Zegar, dzieląc gospodarstwa na antyrozwojowe i prorozwojowe, wskazuje na charakteryzujące je cechy. Dla gospodarstw antyrozwojowych, poza wielkością obszaru (<5 ha), charakterystyczny jest pozaprodukcyjny wiek użytkownika, brak wykształcenia rolniczego, niska liczba rodzinnej siły roboczej; natomiast prorozwojowe (= >15 ha) – wiek przedprodukcyjny i produkcyjny mobilny użytkowników, wykształcenie wyższe i średnie, większa liczba rodzinnej siły roboczej [Zegar, 2006, s. 316].

3. Rola cen w kształtowaniu sytuacji dochodowej w rolnictwie

Objęcie polskiego rolnictwa wspólną polityką rolną miało wpływ na dochody z działalności rolnej, m.in. przez regulacje cenowe. Jednak „instrumenty wspierania dochodów rolniczych, szczególnie mechanizm cenowy, charakteryzują się tym, że część transferów, jakie powodują, zanim dotrą do kieszeni rolnika w postaci dodatkowego dochodu, ulega przechwyceniu (rozproszeniu) w postaci wyższych marż handlowych, marż przetwórczych i wyższych cen środków produkcji (...)”, dlatego szacuje się, że „w przypadku wsparcia cen jedynie ok. 20% korzyści jest udziałem rolników” [Piskorz, Guba, 2002, s. 22]. „Doświadczenia krajów zachodnioeuropejskich wskazują, iż wspieranie dochodów za pośrednictwem cen zdaje egzamin tylko w pewnych warunkach (w sytuacji niedoborów). Okazało się, że 4/5 kwot subwencji związanych z polityką podtrzymywania cen trafiło do 1/5 gospodarstw najbardziej towarowych” [Zegar, Gruda, 2000, s. 9]. Poza tym w pierwszym okresie przemian wykorzystanie cen do poprawy dochodów rolników uniemożliwiła, jak pisze J.S. Zegar, bariera popytu. Zaistniały „układ cen rolnych wspomagał walkę z inflacją, co oznacza, że jej spadek odbywał się w znacznej mierze kosztem rolników” [Zegar, 2000, s. 72-73].

W 2004 r. w porównaniu z 2003 r. wzrosła opłacalność produkcji rolnej o 11,4%, głównie wskutek wzrostu cen sprzedawanych produktów zwierzęcych (wzrost o 22,3%), ponieważ ceny sprzedawanych produktów roślinnych zmniejszyły się do poziomu 93,1% stanu z roku poprzedniego. Ceny towarów i usług zakupywanych (konsumpcyjnych, do bieżącej produkcji rolnej i inwestycyjnych) wzrosły o 8,6% i w efekcie wskaźnik relacji cen ukształtował się korzystnie dla rolnictwa na poziomie 102,6%.

W 2004 r. rynek środków produkcji dla rolnictwa uległ znacznej zmianie, określonej jako „szok cenowy” [Zalewski, Klementowski, 2006, s. 264], co wynikało z mechanizmu WPR w odniesieniu do podatku na środki produkcji dla rolnictwa. W dniu 1 maja 2004 r. weszła w życie nowa ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług¹ oraz zlikwidowano subwencje na dofinansowanie produkcji nawozów wapniowych, zlikwidowane zostały także dopłaty do preferencyjnych kredytów obrotowych na zakup rzeczowych środków do produkcji rolnej.

W 2005 r. w porównaniu z 2004 r. zmniejszyła się opłacalność produkcji rolnej o 2,1%. Ceny towarów i usług zakupywanych (konsumpcyjne, do bieżącej produkcji rolnej i inwestycyjne) wzrosły o 2,6% i w efekcie wskaźnik relacji cen ukształtował się niekorzystnie dla rolnictwa na poziomie 96,0%.

Wpływ cen na poziom dochodów w rodzinach rolniczych ilustruje porównanie dochodów nominalnych i realnych w okresie przed i po integracji na przykładzie gospodarstw domowych prowadzących budżety. W porównaniu z rokiem 2000, w gospodarstwach domowych rolników, dochody w wymiarze nominalnym wzrosły w 2003 r. (przed integracją) tylko o 2,9%, natomiast w roku 2005 (po integracji) wzrost ten był już znacznie wyższy, gdyż o 34,5%. W wymiarze realnym w 2003 r. odnotowano nawet 5,1-procentowy spadek dochodów w porównaniu z rokiem 2000, natomiast w 2005 r. 17,4-procentowy wzrost (tab. 1).

Tabela 1. Wpływ cen na zmiany dochodów w gospodarstwach domowych rolników, objętych badaniami budżetów

Dynamika przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 gospodarstwo	2003 2000	2005 2000	2005 2003
Ceny bieżące	102,9	134,5	130,7
Ceny 2005	94,9	117,4	123,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie wyników badań budżetów gospodarstw domowych prowadzonych przez GUS. Wartości realne dochodów wyliczono metodą nawiązania łańcuchowego. *Budżety gospodarstw domowych, kolejne lata; Warunki życia ludności Polski w latach 2004-2005*, GUS, Warszawa 2007.

Na sytuację ekonomiczną rodzin rolniczych mają wpływ także relacje cen detalicznych towarów żywnościowych do cen skupu produktów rolnych. W krajach gospodarczo rozwiniętych następuje relatywny spadek cen produktów rolnych, będących surowcami do przetwórstwa w odniesieniu do produktów finalnych, co wynika m.in. z upowszechniania nowych technologii w przetwórstwie rolno-żywnościowym, zwłaszcza wprowadzania nowszych receptur, prowadzących do

¹ W dniu 1 maja 2004 r. weszła w życie nowa Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (DzU 2004 nr 54, poz. 535 z późn. zm.). Jej zadaniem było dostosowanie polskich przepisów podatkowych do zasad określonych w VI Dyrektywie Rady z dnia 17 maja 1977 r. w sprawie harmonizacji przepisów państw członkowskich dotyczących podatków obrotowych – wspólny system podatku od wartości dodanej: ujednolicona podstawa wymiaru (77/388/EEC).

zmniejszania wkładu surowca w produkcie finalnym. W miarę wzrostu stopnia przetworzenia produktu rolnego maleje udział jego ceny w cenie detalicznej towaru konsumpcyjnego, co przyczynia się do zmniejszania udziału dochodu z rolnictwa w ogólnym dochodzie rodziny rolniczej. Ta tendencja występuje w Polsce i należy oczekiwać, że akcesja do struktur UE utrwali ją, a nawet pogłębi.

Relacje cen detalicznych żywności do cen skupu surowca mają znaczenie także ze względu na malejący udział samozaopatrzenia żywnościowego na rzecz wzrostu udziału żywności z zakupu. W 1993 r., w gospodarstwach domowych rolników, wartość żywności spożytej w 48,2% pochodziła z zakupu, a w 50,9% z samozaopatrzenia; natomiast do 2005 r. udział żywności zakupionej wzrósł do 63,7%, a pobranej z własnego gospodarstwa zmalał do 35,1% [Chmielewska, 2002, s. 38].

W sytuacji zmniejszania się udziału samozaopatrzenia w spożyciu żywności kształtowanie się relacji cen skupu i cen detalicznych na niekorzyść rolnictwa wskazuje pośrednio na pogarszanie się sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych. W gospodarstwach domowych rolników udział wydatków na żywność zmniejszył się z 40,3% w 2003 r. do 36,1% w 2005 r., co sugerowałoby polepszenie ich sytuacji dochodowej, gdy tymczasem wydatki na żywność zostały ograniczone na rzecz wzrostu wydatków na opłaty obowiązkowe, jak np. opłaty za mieszkanie (z 14,6 do 16,7%), transport i łączność (z 12,7 do 14,6%), ponieważ odnotowano także spadek ilościowy spożycia żywności – łączne miesięczne spożycie zmniejszyło się z 55,06 kg w 2003 r. do 51,9 kg w roku 2005. Nastąpił spadek udziału wydatków na opiekę zdrowotną, edukację oraz rekreację i kulturę.

K. Gutkowska i W. Laskowski wykazali w swoich badaniach, że w rodzinach rolniczych dominującym mechanizmem przystosowawczym do gospodarki rynkowej było ograniczenie potrzeb, przede wszystkim pozażywnościowych [Gutkowska, Laskowski, 2001, s. 171]. B. Gulbicka podaje (za [Diagnoza społeczna..., 2005]), że aż 42,3% gospodarstw rolników nie stać było ze względów finansowych na zaspokojenie potrzeb w zakresie spożycia ryb, 38,5% – w zakresie używek, 33,2% – wyrobów cukierniczych, 21,9% – mięsa i przetworów, a więc produktów pochodzących głównie z zakupu. Znacznie mniejszy odsetek niedoborów wykazano w odniesieniu do produktów, które w większym stopniu pobierane są z gospodarstwa rolnego. Jeśli chodzi o warzywa – 9,1% gospodarstw rolników nie stać było ze względów finansowych na zaspokojenie potrzeb, a odnośnie do mleka – 5,3% [Gulbicka, 2004, s. 286; Gulbicka, 2006, s. 347 i tab. XIII6, s. 359].

4. Wsparcie dochodów rodzin rolniczych przez płatności bezpośrednie

Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 r. polscy rolnicy zostali objęci uproszczonym systemem płatności bezpośrednich, polegającym na udzielaniu wsparcia finansowego stosownie do powierzchni gospodarstwa i wybranych upraw. Jednocześnie zostały wycofane dopłaty do oprocentowania kredy-

tów, dopłaty do skupu zbóż i paliwa rolniczego, a także w ramach interwencji na rynku produktów rolnych i subwencji do postępu rolniczego. W literaturze przedmiotu zwracano uwagę, że zasadniczy wpływ na poprawę sytuacji dochodowej polskiego rolnictwa po akcesji do UE będzie miało wsparcie tego rolnictwa przez płatności bezpośrednie w połączeniu z funduszami strukturalnymi [Zegar, 2004, s. 165-170], tym bardziej że płatności bezpośrednie osłabiły rolę cen w kształtowaniu dochodu rolniczego i podobnie jak ceny wpływają wprost na wielkość przychodów [Floriańczyk, 2003, s. 8].

W 2004 r., na 1956,1 tys. gospodarstw rolnych w Polsce zarejestrowało się prawie 90% producentów (1755,8 tys.); od 96% w województwie podlaskim do 66,7% w województwie śląskim. Jednak nie wszyscy zarejestrowani producenci składali wnioski o dopłaty. Najwięcej wniosków składanych jest w województwach o najbardziej rozdrobnionym rolnictwie. W 2005 r. ARiMR przyjęła o ponad 86 tys. wniosków więcej niż w roku 2004. Spodziewano się, że wielkość ta będzie rosła, ale w 2006 r. odnotowano spadek liczby złożonych wniosków (o 15 tys.).

Mimo dużego zainteresowania dopłatami wśród rolników znaczna liczba gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha nie była objęta tą formą wsparcia finansowego. Wśród ogólnej liczby gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha w 2004 r. odsetek złożonych wniosków wynosił 71,6%, a w 2005 r. wzrósł do 76,0%, jednak już w 2006 r. obniżył się do 75,1%. Oznacza to, że w 2004 r. ok. 555 tys., w 2005 r. ok. 469 tys., a w 2006 r. ok. 487 tys. gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha nie skorzystało z możliwości poprawienia swojej sytuacji dochodowej poprzez dopłaty bezpośrednie. Oznacza to także, że dla co najmniej pół miliona rodzin rolniczych posiadających gospodarstwa o powierzchni powyżej 1 ha dopłaty unijne nie stanowiły formy uzupełnienia ich dochodów. Jeżeli dodamy do tego ok. 980 tys. gospodarstw o powierzchni do 1 ha, to odnotujemy znaczny wzrost liczby rodzin powiązanych z rolnictwem, nie korzystających z tej formy finansowego wsparcia.

„Największą liczbę wniosków o dopłaty wyrównawcze – piszą K.Ł. Czapiewski i G. Niewęgłowska, którzy analizowali strukturę złożonych wniosków o dopłaty ONW – złożyli użytkownicy grup gospodarstw z grup obszarowych 2-5 ha oraz 5-10 ha. Z kolei ponad połowa obszarów, na które wypłacono dopłaty wyrównawcze, znajdowała się w gospodarstwach powyżej 5 hektarów. Do tych gospodarstw trafiła również połowa wypłaconych środków finansowych” [Czapiewski, Niewęgłowska, 2006, s. 27-28]. Ta sama tendencja cechowała strukturę dopłat ogółem w rolnictwie.

Teoretycznie w 2004 r. gospodarstwo 2-hektarowe z tytułu dopłat bezpośrednich mogło otrzymać rocznie od 421,1 zł do 1006,6 zł (dopłaty bezpośrednie łącznie = 503,31 zł/ha, w tym: 210,53 zł/ha JPO i 292,78 zł/ha UPO); ale miesięcznie było to już tylko od 35,1 do 83,9 zł; natomiast w przeliczeniu na 1 osobę (4,39 osób w przeciętnym gospodarstwie domowym rolników) zaledwie od 7,9 do 19,1 zł miesięcznie. Gospodarstwo 5-hektarowe zaś – analogicznie: od 1052,6 do 2516,5 zł

rocznie; miesięcznie: od 87,7 do 209,7 zł, natomiast w przeliczeniu na 1 osobę miesięcznie: od 19,9 do 47,8 zł. Nie są więc to kwoty, o których można by powiedzieć, że stanowią znaczny wkład do budżetu rodzinnego, a pomniejszone jeszcze o cofnięte dopłaty z budżetu praktycznie mogły nie mieć żadnego, pozytywnie odczuwalnego przez rodziny użytkujące gospodarstwa o niewielkim obszarze, wpływu na ich sytuację dochodową.

M. Gruda z IERiGŻ-PIB wyliczył, że przeciętne gospodarstwo rolne w ramach dopłat bezpośrednich otrzymało:

- w 2004 r.: na 1 gospodarstwo – 4528 zł, a na 1 ha UR – 463,2 zł;
- w 2005 r.: na 1 gospodarstwo – 4508 zł, a na 1 ha UR – 469,6 zł;
- w 2006 r.: na 1 gospodarstwo – 5025 zł, a na 1 ha UR – 527,6 zł [Gruda, 2007, s. 34-56].

Wielkość kwoty, jaką zyskiwali rolnicy w latach 2004-2005 w ramach dopłat bezpośrednich, była skorelowana głównie z obszarem gospodarstwa oraz rodzajem i strukturą upraw. Faktycznie najmniej (mimo iż relatywnie najwięcej) zyskiwały te gospodarstwa, których jest najwięcej, a więc małe, 1-5-hektarowe. Ponadto w gospodarstwach o małym obszarze cała lub znaczna część arealu przeznaczana była pod uprawy intensywne – warzywne, sadownicze, buraków cukrowych, które nie kwalifikowały się do otrzymania dopłaty uzupełniającej (do upraw).

W badaniach FADN [Goraj, 2005, s. 17-21] wskazano na duże zróżnicowanie znaczenia otrzymanych przez rolników dopłat w tworzeniu dochodów poszczególnych grup gospodarstw rolnych. W wypadku gospodarstw bardzo małych (do 5 ha) dopłaty miały niewielki wpływ na kształtowanie ich sytuacji dochodowej, stanowiły zaledwie 3,0%, ale w grupie 5-10 ha już 17,9%. Zdecydowanie większy wpływ odczuły gospodarstwa o większym obszarze.

Zupełnie odwrotna sytuacja miała miejsce w przypadku wielkości ekonomicznej gospodarstw określanej na podstawie standardowej nadwyżki bezpośredniej. W klasie gospodarstw najmniejszych (do 5 ESU) dopłaty miały ponad 35,7-procentowy udział w tworzeniu dochodu. Jednak, jak podkreśla L. Goraj: „tak wysoki udział w tworzeniu dochodu w klasie gospodarstw najmniejszych nie spowodował zawrotnej poprawy wyniku ekonomicznego, gdyż dochód ten w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną wyniósł zaledwie 4039 zł w skali roku, co odpowiada 22% średniej płacy netto w gospodarce narodowej”.

Natomiast w przypadku gospodarstw wyodrębnionych według typów rolniczych udział dopłat w tworzeniu dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego zawiera się w przedziale od 2,9% (uprawy ogrodnicze) do 46,6% (pozostałe trwałe). Tak duże zróżnicowanie udziału kwot dopłat w tworzeniu dochodu wynika przede wszystkim z różnic w potencjale generowania dochodów różnego typu gospodarstw, gdyż jak podkreślił L. Goraj: „nie uwidaczniają się jakiegokolwiek tendencje w relacjach między kwotami uzyskanych dopłat a dochodami tych gospodarstw” [Goraj, 2005, s. 21].

Na znaczenie dopłat w kształtowaniu dochodu rolniczego wskazuje także W. Józwiak, pisząc, że „dochody gospodarstw unijnych pozbawione dopłat spadłyby poniżej zera, a tylko niektóre miałyby dodatni wynik” oraz że „duża część gospodarstw unijnych pozbawiona tych dopłat byłaby bankrutami” [Józwiak, 2007, s. 3].

Mimo dużego wsparcia finansowego w formie dopłat bezpośrednich wielu rolników wyrażało rozczarowanie reformą WPR. Wynikało to przede wszystkim z dużego rozdrobnienia agrarnego polskiego rolnictwa, bowiem prawie 90,0% wszystkich gospodarstw w Polsce stanowią gospodarstwa małe i średnie o powierzchni nieprzekraczającej 15 ha użytków rolnych, żyje w nich ponad 6,5 mln osób (88,0%). Jest to grupa rodzin rolniczych, które mogły nie odczuć wcale lub odczuły tylko w niewielkim stopniu pozytywny wpływ dopłat bezpośrednich na swoją sytuację dochodową. Natomiast gospodarstw, dla których dopłaty bezpośrednie mogły stanowić, i prawdopodobnie dla większości stanowiły, istotny wkład w poprawę ich sytuacji dochodowej, tj. gospodarstw o obszarze powyżej 15 ha, jest tylko ok. 195 tys. (ok. 10,0%) i zamieszkuje je niecałe 900 tys. osób.

Podobna sytuacja jest w Unii Europejskiej, gdzie 53% rolników otrzymuje ok. 3% dotacji; z drugiej strony 2,2% rolników otrzymuje 25% puli dotacji (niektórzy nawet powyżej 300 tys. euro). Dlatego kwestia rozdysponowania środków finansowych budzi coraz więcej kontrowersji². W Polsce, jak wynika z badań przeprowadzonych w 2005 r. na próbie ok. 4 tys. gospodarstw indywidualnych, ok. 17,5% największych jednostek przejmowało 56,7% ogólnej sumy dopłat bezpośrednich [Sikorska, 2006, s. 14]. W efekcie takiej polityki coraz mniejsza liczba osób dostaje coraz więcej pieniędzy.

Autorzy *Diagnozy społecznej 2005* sprawdzali, czy rolnicy, którzy dostali lub dostaną dopłaty bezpośrednie, odczuwają pozytywnie wpływ tego faktu na własne życie. „Wyniki – piszą – są częściowo zgodne z oczekiwaniami. Większy odsetek gospodarstw, dostrzegających pozytywny wpływ na ich życie wejścia Polski do UE stanowią gospodarstwa otrzymujące dopłaty (55%) w porównaniu z gospodarstwami domowymi, które z dopłat nie korzystały (32%)” [*Diagnoza społeczna...*, 2006, s. 50-51].

5. Podsumowanie i wnioski

- Integracja Polski z Unią Europejską miała pozytywny wpływ na kształtowanie sytuacji społeczno-ekonomicznej rodzin rolniczych.
- Na dochody z działalności rolnej korzystny wpływ wywarły regulacje cenowe, związane z objęciem Polski wspólną polityką rolną. Jednak tylko część wpły-

² Na podstawie sprawozdania z seminarium pt. *Rozwój obszarów wiejskich*; Organizatorzy: Fundacja IUCN Poland oraz Fundacja Rozwoju, Warszawa, 28.11.2003 r. W seminarium uczestniczyli przedstawiciele organizacji rolniczych i rozwoju wiejskiego, organizacji ekologicznych, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Ministerstwa Środowiska, www.iucn-ce.org/documents/agenda2007/wnioski_p_1_dm.pdf.

wów wynikających z mechanizmu cenowego trafiła bezpośrednio do rolników w postaci dodatkowego dochodu. Pozostałe uległy rozproszeniu w postaci wyższych marż handlowych, marż przetwórczych i wyższych cen środków produkcji.

- W pierwszym okresie przemian wykorzystanie cen do poprawy dochodów rolników blokowała dodatkowo bariera popytu.
- Wzrost cen żywności miał znaczenie dla kształtowania struktury wydatków gospodarstw domowych; np. wielu gospodarstw domowych rolników nie stać było na zaspokojenie potrzeb w zakresie spożycia produktów pochodzących głównie z zakupu. Natomiast znacznie mniejszy odsetek niedoborów wykazano w odniesieniu do produktów, które w większym stopniu pobierane są z własnego gospodarstwa.
- Gospodarstwa rolne otrzymały w formie dopłat bezpośrednich ogółem duże wsparcie finansowe, ale jeżeli odniesie się je do pojedynczych gospodarstw, to ze względu na duże rozdrobnienie agrarne polskiego rolnictwa dla wielu gospodarstw dopłaty bezpośrednie nie stanowiły znacznie odczuwalnego finansowego wsparcia.
- Przeciętna wartość dopłaty na 1 gospodarstwo kształtowała się na poziomie od ok. 4500 do 5000 zł rocznie, a w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych od ok. 460 do ok. 530 zł.
- Powolne zmiany struktury agrarnej w Polsce wskazują, iż dopłaty bezpośrednie przez długi jeszcze okres nie będą istotnym instrumentem wsparcia dochodów dla większości rodzin rolniczych.

Literatura

- Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2003 roku*, opracował zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Wosia, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku*, opracował zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Wosia, IERiGŻ, Warszawa 2006.
- Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2006 roku*, opracował zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Wosia, IERiGŻ, Warszawa 2007.
- Budżety gospodarstw domowych*, GUS, Warszawa, kolejne lata.
- Chmielewska B., *Samozaopatrzenie w rolnictwie*, Studia i Monografie nr 110, IERiGŻ, Warszawa 2002.
- Czapiewski K.L., Niewęglowska G., *Przestrzenne zróżnicowanie dopłat wyrównawczych ONW w Polsce w roku*, IERiGŻ PIB, Program Wieloletni: *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej*, Raport nr 31, Warszawa 2006.
- Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, red. J. Czapieński, T. Panek, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie, Warszawa 2006.
- Floriańczyk Z., *Charakterystyka instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej oraz ich wpływ na dochody rodzin rolniczych*, IERiGŻ, Warszawa 2003.
- Gulbicka B., *Wyżywienie – poziom i zróżnicowanie*, rozdział XII, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomiczna sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2003 roku*, opracował zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Wosia, IERiGŻ PIB, 2004, s. 286.

- Gulbicka B., *Wyżywienie – poziom i zróżnicowanie*, rozdział XIII, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku*, opracował zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Wosia, IERiGŻ PIB 2006, s. 347 i tabela XIII6, s. 359.
- Gruda M., *Instrumenty polityki rolnej oraz ich skuteczność*, Rozdział II, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2006 r.*, IERiGŻ PIB, Warszawa 2007, s. 34-56.
- Goraj L., *Wpływ płatności bezpośrednich na dochody polskich gospodarstw rolnych*, opracowanie dla Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, maszynopis, Warszawa 2005.
- Gutkowska K., Laskowski W., *Sytuacja dochodowa wiejskich gospodarstw domowych i wynikające stąd konsekwencje dla możliwości realizacji potrzeb*, [w:] W. Warzywoda-Kruszyńska, E. Kosmicki, H. Januszek (red.), *Bieda na wsi na tle globalnych przemian społeczno-gospodarczych w Polsce*, AR, Poznań, AE, Poznań, PTS, Warszawa, Poznań 2001.
- Heady E.O., *Agricultural Policy Under Economic Development*, Ames. Iowa, 1962, s. 315.
- Józwiak W., *Czy polskie gospodarstwa rolne wytrzymają konkurencję z gospodarstwami innych krajów unijnych?*, IERiGŻ PIB, maszynopis, Warszawa 2007.
- Piskorz W., Guba W., *Implikacje reform Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej dla Polski*, Urząd Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2002.
- Sikorska A., *Tendencje zmian strukturalnych*, „Nowe Życie Gospodarcze” 2006 nr 23.
- Warunki życia ludności Polski w latach 2004-2005*, GUS, Warszawa 2007.
- Zalewski A., Klementowski A., *Rynek środków produkcji i usług dla rolnictwa*, rozdz. IX, [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej w 2005 roku*, Opracował zespół pod kierunkiem prof. dr. hab. A. Wosia, IERiGŻ PIB, Warszawa 2006.
- Zegar J.S., *Dochody ludności chłopskiej*, Monografia, Projekt badawczy 1 H02F 009 17, IERiGŻ, Warszawa 2000.
- Zegar J.S., *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej)*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Zegar J.S., *Źródła utrzymania rodzin powiązanych z rolnictwem*, „Studia i Monografie” nr 133, IERiGŻ, Warszawa 2006.
- Zegar J.S., Gruda M., *Relacje dochodów ludności chłopskiej i pozarolniczej. Wskaźnik parytetu dochodów*, IERiGŻ, Projekt badawczy 1 H02F 009 17, Warszawa 2000.

PRICES AND DIRECT PAYMENT IMPACT ON AGRICULTURAL HOUSEHOLDS AFTER POLAND'S ACCESSION TO THE EU

Summary

Poland's accession to the EU improved economic situation of agricultural families. Improvement came out of prices regulations and different forms of support, which are part of CAP implemented in Poland.

The most noticeable for farm families are direct payments. Advantageous prices impact is decreased by demand and share diminishing of raw material prices in final product prices. However, direct payments were important for improving economic situation especially for this with large area. This kind of support has got only irrelevant impact on farm households with small area.